

Надія Сологуб

«ЧЕРЕЗ КРАЙ ІЗ СЕРЦЯ РІДНЕ СЛОВО МЛЄТЬСЯ...» (про мову поезій П. Куліша)

До багатогранної діяльності Пантелеймона Куліша входить і його поетична творчість, на якій позначилися літературно-естетичні пошуки, світоглядні суперечності автора.

Поезія П. Куліша різноманітна за жанрами. Збірка «Досвітки» містить історично-побутові й філософські поеми, громадсько-політичну та інтимну лірику, переклади, переспіви. У тогочасній поезії утвердився жанр поеми, що відповідало духові романтизму. В поемах збірки «Досвітки» йдеться про

боротьбу українського народу проти польської шляхти. Це поеми «Солонія» (про поразку Наливайка), «Кумейки» (про битву між військом Конецьпольського та загонами Павлюка), «Великі проводи» (козацькі загони переслідують військо Яреми Вишневецького). Тематика визначила особливості лексичного складу поеми. Це назви козацьких реалій (*бунчук, клейнод, шабля, намети, панцери, шишаки, отаман, мушкет, кармазин, лугарі, дейнеки, ресстрові козаки*), назви реалій, пов'язаних із польською шляхтою (*воєводи, дуки, жовніри, польські вівати, мазурки*).

Активізація історичної лексики, зокрема військової, не вичерпує мовну характеристику поем. П. Куліш вводить у них фольклорно-етнографічний матеріал, наприклад, у поемі «Великі проводи» – це купальські ігри: *А на Йвана, на Купала/ З води панна рине/ І обходить в білих шатах/ Усю Україну*. У поемі «Кумейки» натрапляємо на ремінісценції зі «Слова о полку Ігоревім»: *розпустили орли крила, з орлами злітались, коники заржали, никли трави жалощами, гнулось древо з тучи*.

Історично-побутова поема «Настуся» сповнена етнографічного колориту (*картини сватання, весілля; побутові сцени*). Це й опис весілля (*Ой брязнули на дворі цимбали/ Озвалися у сінях бояри,/ Заспівали дружки у світлиці/ Забилося серце у вдовиці*), й опис родинної оселі Обухів, що випромінює національний колорит: *Любо вітами старими/ Груші хату вкрили,/ Що діди й баби на спомин/ Унукам садили*.

Дослідники поетичної творчості П. Куліша (І. Пільгук, Є. Нахлік) зазначають значне наслідування поезії Т. Шевченка (ті самі мотиви, образи, стильове оформлення). Можливо, це орієнтація обох поетів на етнографізм, але спільні фольклорні вживання «літа молодії», «високії могили», «степи... широкії» тощо дуже помітні. Коломийковий ритм більшості поезій сприймається як монотонний, на відміну від практики Т. Шевченка. Багато також у поезіях ремінісценцій, перефразувань із відомих народних пісень. У народнопісенному тексті *У городі, у Глухові/ Ревнули гармати/ Не по однім козаченьку/ Заплакала мати*. П. Куліш замінив лише перший рядок на «Зійшло сонце у тумані» а інші рядки використав як свої. Така сама заміна у рядках: *Уродило жито,/ Та нікому жати,/ Пішли наші хлібороби/ Списали орати*, пор. у народній пісні: *Посіяли, поорали/ Та нікому жати/ Пішли наші козаченьки/ Лінії копати*.

Фольклорні епітети (*зелені байраки, буйні вітри, біле тіло, воли круторогі, бита дорога, коники вороненькі, лебеді білокрилі*); образи вороння, *що все поле обсіло, Дунаю, що став мутен, каламутен*; пісенний паралелізм (напр.: *Не бугай, не круторогий! В отарі гуляє, / Князь Єрема крізь козацтво / Дорогу верстає*; вживання повних прикметників у ролі епітета (*ріднеє поле, надії святії, степи мої широкії*), народні форми *Обушиха* (від прізвища *Обух*), *лейстрові козаки* (реєстрові), синонімічні повтори (*злинь – розсійся; бігти – тікати*), демінутивні форми засвідчують орієнтацію П. Куліша у збірці «Досвітки» на «живий етнографізм».

Мова збірки активізує український історичний ономастикон: *Полтава, Гадяч, Любни, Солониця, Кумейки, Жовті води, Хорол, Умань, Дунай, Дніпро*. До цього можна додати імена відомих історичних осіб (*Гонта, Кривоніс, Залізняк, Ярема* (у Куліша – *Єрема*), *Вишневецький* тощо. І. Франко скаже про цю збірку, що в ній все було, крім генія Шевченка. Критикував збірку і О. Кониський. Але І. Франко говорить про «проблиски правдивого таланту поетичного і сильного», про бездоганну форму віршів.

На наш погляд, мова збірки доповнює уявлення про художню мовну картину світу другої половини XIX ст., про мовну особистість самого П. Куліша.

Збірка «Хуторна поезія» відбиває зміни у світогляді П. Куліша, зокрема його негативне ставлення до козаччини, яку поет засуджує за кровопролиття. Не сприймав він і Шевченків заклик «вражою злою кров'ю волю окропіте». У його світогляді відбувалася «критична переоцінка романтичної ідеалізації козаччини». Водночас він підносив Шевченка як неперевершеного майстра художнього слова, як автора творів на родинно-побутові теми. Пантелеймон Куліш відходить від стилізування мови Т. Шевченка, від активного етнографізму, про що свідчить мова цієї збірки.

У «Хуторній поезії» багато «інтелектуальних» мовних засобів: вислови із Святого писма, із літописів, античної міфології, західноєвропейської та російської літератури.

Про це говорять уже назви поезій «Псалтирна псалма», «До Шекспіра» з підзаголовком «заходившись коло українського

перекладу його творів», «До рідного народу» з підзаголовком «подаючи йому український переклад шекспірових творів», «На сповіді», «Ключ розуміння», «Гімн єдиному цареві», «До Шевченка», «До пекельного наплоду», «Божий Суд», «Епілог» і т. ін.

Відповідно змінилася лексика поезії: тут багато церковно-слов'янізмів (*возвеселити, осіяти, розсіяти, укротити, вознести, воскресеніє, воздихати, благовістити*), абстрактної лексики (*наука, природа, космос, молекул, свобода, високість, культура, культурник, атеїст, демагог, нота, гармонія*), біблійної (*Сінай, Голгофа, Соломон, ветхозавітний, Марії Син, Осанна, дух пречистий, антихрист, заступник небесний*), античні імена (*Овідій, Мінерва, Гомер*), словосполучення на зразок *світільники народів, дух правди і свободи, прославлені культурою народи, приятне общенне* тощо.

Використовує книжні елементи П. Куліш по-особливому. Часто книжна лексика оточена в текстах народнорозмовними словами, що створює своєрідний мовний колорит, пор.: *пічурники, реп'яхи, упиряка, патинок, шинок, прибудла, знакомистий, п'яниця, людожери, драбина, розбишака, паливода, басистий* тощо. Автор уживає *п'равий* у значенні «має рацію» і *незгідний* («той, що не погоджується»), про нормативність яких сперечаються мовознавці й сьогодні.

Майже всі поезії П. Куліша в усіх збірках мають епіграфи (із Святого Письма, із творів Шевченка, російської та світової літератури, інколи з фольклору). Епіграфи – органічна частина, вступний акорд вірша; вони цікаві також з мовного боку, зокрема з погляду перекладу Біблії, яким Куліш займався.

Збірку «Хуторна поезія» розпочинає поезія «Заспів» (в іншому варіанті – «До кобзи»), яка виявляє ставлення П. Куліша до мови:

*Кобзо, моя непорочна утіхо!
Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха.
Стиха дзвони, нехай мучене серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.*

Поезія «Молитва» своїми мовними засобами відтворює філософське мислення українського інтелігента, високоосвіченої людини, якою був П. Куліш.

Остання прижиттєва збірка П. Куліша «Дзвін» (Староруські думи і співи) вийшла у 1893 р. у Женеві. Як і більшість творів письменника, вона має різні рукописні редакції і складний шлях видання. Свого часу ця збірка викликала гостре обговорення з приводу її козакофобського звучання, проти чого виступили М. Костомаров, М. Драгоманов та ін. Це насамперед стосується поезій «Петро та Катерина», «Двоє предків», «Останньому Кобзареві козацькому», «До Тараса за річку Ахрон», «На перелозі», «Забули ми», «До Мазепи», «До Богдана», «Козацький жаль» тощо.

Вірші цієї збірки мають переважно особистісно-психологічний характер. Це філософсько-психологічна лірика. П. Куліш у 1880-90 рр. усамітнювався на хуторі Мотронівка і під кутом культурницької концепції осмислював Україну, що позначилося на лексиці, синтаксисі, метриці його віршів. П. Куліш продовжує стиль збірки «Хутірна поезія» щодо поєднання книжності і народнорозмовності, при цьому книжність переважає (відповідно до загального філософського настрою віршів).

У поезії «Стою один» слова *плескати* (говорити), *ревеще*, *вахлай*, *нелюд*, *хохол*, *перевертень* тощо поєднуються з книжними словами *повелів*, *вселенна*, *твориво*, *трон*, *дари*, *Господь*, *хвалімо*, *глагол*, *блажен*, *возвеличенне*, *іскуПЛенне*, *помисли*, *Всевишній*.

П. Куліш шукав гармонії, за словами Є. Нахліка, між людом освіченим і людом «природним», між столицею і хутором, що вплинуло на мову його поезій.

У збірці «Дзвін» є також ліричні вірші, присвячені дружині Ганні Барвінок, але й у них автор залишився вірним загальному стилю поезій 1870-90-х років: *О, ні! З тобою ми, пречиста, не помрем./ Зіставим дві душі у любій Материзні./ Світитимуть вони спарованим вогнем./ Народу темному, безбатченку в Отчизні./ У рідній мові нас поставлять во главизні.*

Поетична спадщина П. Куліша збагатила мову української художньої літератури і української літературної мови.

«Через край із серця/ Рідне слово лється», – сказав він у своїй першій збірці «Досвітки». І залишився вірним цим словам до кінця свого життя.